

születéséről és a nagy vitézségéről. A költő a halálát a Bethlen-
-királyi hadsereg elleni harcok során, a Zrinyi család elleni támadás
-kor, a nagy vitézségéről és a nagy vitézségéről. A költő a halálát a Bethlen-
-királyi hadsereg elleni harcok során, a Zrinyi család elleni támadás

születéséről és a nagy vitézségéről. A költő a halálát a Bethlen-
-királyi hadsereg elleni harcok során, a Zrinyi család elleni támadás
-kor, a nagy vitézségéről és a nagy vitézségéről. A költő a halálát a Bethlen-
-királyi hadsereg elleni harcok során, a Zrinyi család elleni támadás
1664. nov. 18.

Zrinyi Miklósnak, kora egyik legnagyobb hadvezérének haláláról szemtanú utján értesülünk. Bethlen Miklós emlékirataiban¹ részletesen közli vadászat alkalmával vadkan által való megöletését. Ez a tudósítás rendkívül fontos, mert az egyedüli, a mely ránk Zrinyi közvetlen környezetéből fennmaradt, a mely szemtanu vallomásaként hitelesnek vehető. És mégis már a legrégibb időktől a legujabb korig folytonosan kísértett bizonyos sejtelemszerű hit, a mely nem tudott és nem akart belenyugodni ezen halálnembe. Nem tudták elképzelni, hogy miképen lehetséges az, hogy ez a nagy hős, Zrinyi Miklós, a ki annyi ellennel állott már szemben, nyomorultul egy vaddisznóvadászat alkalmával egy fenevad dühének esett áldozatul. Az a körülmény, hogy nem tudtak belenyugodni a dologba, valamint magának az egész eseménynek a rejtélyessége okozta, hogy a mondafejlődés birtokába vette Zrinyi halálát; mondát fűztek hozzá, a mely nemsokára olyan általános lett, hogy bekerült történelmi forrásmunkákba, elterjedt a nép felfogásában, elhatott századokig, úgy hogy ujabban egész komolyan kezdtek foglalkozni Zrinyi halálának ezen monda alapján készült magyarázatával.²

¹ Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Kiadta Szalay László. Pest, 1858. 327—331. l.

² Dervavics Kálmán: Gróf Zrinyi Miklós a költő halála. Szombathely, 1881. 17. l. Czáfolatát l. Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós, V. 184—185. l. Azonkívül l. Szendrei János értekezését. A *Zrinyieknek tulajdonított emlékek* (Archeol. Értesítő 1905, 399—401. l.) a hol a szerző Széchy egy tévedését helyreigazítja.

Halála leírásában csakugyan van valami rejtélyes, Bethlen tudósításában van olyasvalami, a mi nem teljesen kielégítő. Egyetlen szolga volt mellette, a mikor a gyászos eset megtörtént; ennek az egy szolgának a vallomásán alapszik mindaz, a mit erről az esetről a hős környezete megtudott. Ennek az egy embernek a vallomását pedig a közvélemény nem fogadta el teljes valóságnak; nem akart belenyugodni, mert ki tudhatja, nem volt-e a szolgának valami oka arra, hogy a valóságot elpalástolja. Bethlen leírásában mintegy a kételkedésnek messziről gyöngén hallatszó, sejtelemszerű szava az a felkiáltása: «csuda, olyan vitéz sem lőtt, sem vágott a kanhoz, stucz, spádély lévén nála.» Ezt nem tudja megérteni az az ember, a ki hozzá van szokva, hogy regényes leírásokban mindennek meg legyen a maga oka, a ki a természet véletlenségeit kizárja az indító motívumok közül. Már pedig Zrinyi halálának a története úgy hat az olvasóra, mint valami szomorú regény, mint egy legenda, a mely mögött nem a történeti valóságot, hanem a tragikus bonyodalmat és a katasztrófát látjuk; mártírhálál az ő halála, eszméi, czéljai, vágyai teljesülésének küszöbén, népe jólétének, boldogságának, szabadságának kivívása érdekében önmagával és a külvilággal vívott hosszú harc után bekövetkezett mártírhálál. És épen ezért, mert ez a történet úgy hat ránk mint egy regény, épen ezért találunk valami ki nem elégítőt, megfoghatatlant a leírásban. Leginkább az megfoghatatlan előttünk, hogy a hős, a ki annyi csatában nézett szembe bátran a halállal, most egy dühöngő vadállat áldozata lesz. Ebbe a dologba nem nyugodhatott bele a nép sem, más halálnemet kellett számára találni, a mely jobban megfelelt egyéniségének, szabadságszerető lelkületének, és egyúttal kora körülményeinek is. Halála titokzatos körülményei idézték elő azt a fejlődést, a mely a legendában beállott és összeegyeztethető volt nemcsak a korrallal, de magának az áldozatnak a jellemével és egyéniségével is. Ez a halálnem, a melyben a nép szerint hőse elpusztult, a gyilkosság. Egyik czélom már most nyomon kísérni a különböző történeti feljegyzések alapján a Zrinyi haláláról alkotott eme felfogásnak a kialakulását és megállapítani azokat a fokokat, a melyeken a Zrinyi haláláról elterjedt ezen felfogás átment, megjelölésével

annak, hogy hol kell keresnünk ezen monda kialakulásának kiinduló pontját.

Az eset hiteles leírását úgy találjuk meg Bethlennél, a mint az közvetlenül megtörténte után szájról-szájra járt. Szemtanú lévén, minden valószínűség szerint úgy írja le a dolgokat, a mint szubjektíve megfigyelte. A többi emberek szintén csak annak a néhány szemtanúnak az elbeszélése által ismerhetők az esetet, a kiknek leírásában és elbeszélésében viszont nem lehettek nagy különbségek, mert magáról a halálos vadkantámadásról csak Paka vadász által értesültek, azokban a dolgokban pedig, a miket maguk is láttak, már nem igen volt, mit különbözőképen elmondani. Bizonyos tehát az, hogy Bethlen leírása az esetnek azon állapotát tünteti fel, a mely közvetlenül megtörténte után el volt terjedve. Ebben az elbeszélésben pedig már fel lehet ismerni azokat a pontokat, a melyeknek bizonyos homályossága okozta, hogy kalandos, messzemenő magyarázatok fűződtek hozzájuk. E szerint kétféle fejlődés és fejlesztés áll be a történetben, a mint azt a különböző forrásokból meg lehet állapítani. Az egyik fejlesztés csak a körülmények színezésében, alakításában, túlzásában és nagyításában nyilvánul *az esemény lényegének megtartása* mellett, a másik, a mint azt fentebb érintettem, már lényegbe vágó változtatásokat eszközöl, bizonyos pontok homályosságára támaszkodva fűz olyan magyarázatokat hozzájuk, a melyek eredetileg tőlük távol állottak, a melyek *a történetnek mondává való alakulását* jelentik és előidéztek.

Mielőtt tehát ezzel a mondai alakulással foglalkoznánk, foglalkoznunk kell az esemény túlzott variációinak a kialakulásával is.

Bethlen leírásának lényegileg főmozzanatai, a melyekből a kétféle változat fejlődött, a következők: ebéd után Zrinyi kisérőivel vaddisznóvadászatra indul, a mely szerencsésen véget is ér. Estefelé, a mikor a vadászati véget ért, mindnyájan a hintóhoz sereglenek, hogy haza menjenek. Ekkor jön oda egy Paka nevű vadász és jelenti, hogy megsebesített egy vadkant. Zrinyi elhatározza, hogy utána jár a dolognak; a vadásszal együtt behatol a sűrűbe a disznó vérén; egyszerre csak Paka jajszava

veri fel az erdőt. Két kísérője, Majláni¹ és Angelo odaszaladnak, Pakát egy fán, urukat pedig egy vadkan körmei alatt találják; Majláni hozzálő a kanhoz, mire az elmenekül, de Zrinyi annyira össze van marczangolva, hogy már beszélni is alig tud; azt mondja még odaseregglő kíséretének: «Rútul bánék vélem a disznó.» Azután még egy fát ad nekik, hogy vele vére folyását elállítsák, a mi azonban már nem sikerül, mert elvérzik. Ebben az utóbbi részben, t. i. a fadarab adásában látom Bethlen leírásában a többi leírások azon részének a megfelelőjét, hogy Zrinyi vigasztalja társait és biztosítja őket, hogy semmi baja sincsen. Ebből a mondásából ugyanis az következik, hogy ő még bizott életbenmaradásában, még gondolta, hogy megmenthető és így a valóságban könnyen hozzáfűzhette azokat a vigasztalásokat, a melyek a többi leírásokban megtalálhatók.

Ezekben a pontokban foglaltam össze a Bethlen leírásának a lényegét, a mely megfelel egyúttal annak a köztudatnak, a mely Zrinyi haláláról elterjedt. E szerint ebben az alakban lehet keresnünk a továbbfejlődés alapját. Ez az az állapot, a melyben az esemény leírása volt akkor, a mikor a haláleset híre mindenfelé kezdett elterjedni. Hogy ez csakugyan így volt és hogy Bethlennek hitelt adhatunk, arra bizonyíték, hogy a későbbi leírások mindegyike visszavezethető egy ennek megfelelő állapotra; Bethlen leírása pedig nem szolgálhatott forrásul ezeknek a feljegyzéseknek. Ez a megfelelés, vagy jobban mondva ezen visszavezethető eredeti egyezés csak úgy magyarázható meg, ha elfogadjuk, hogy Bethlen leírása megfelel annak a köztudatnak, a mely Zrinyi haláláról elterjedt.

*

Mielőtt a legenda kialakulását követném, meg kell állapítani, hogy jutott el Zrinyi halálának híre mindazokhoz, a kik azt feljegyezték, a kik róla oly egybehangzóan tudósítanak. Az összes híreknek kiindulási pontja természetesen maga a

¹ Prioratonál helyesen Migliani.

színhely, Csáktornya, a honnan hivatalos tudósítások, levelek és emlékiratok alakjában terjednek aztán tovább.

1664 nov. 23-ikán érkezik Bécsbe egy futár az özvegy grófnétól, a ki a királynak, Porcia és Auersperg hercezeknek levélben hirül adja a bán halálát. Az udvar már most nekiesik a hírnöknek, kikérdezik az eset felől. De ez minthogy nem volt szemtanuja az eseménynek, a részletekről nem tudja őket híven tudósítani, hanem már maga is kiszínezi a dolgot, a mit az udvar azután még tovább visz.

Ezen futár megérkezéséről és fogadtatásáról Leslie Walter nov. 26-ikán Dietrichstein herceghez, I. Lipót udvarmesteréhez intézett leveléből értesülünk.¹ A futár megérkezéséről Gremonville egy leveléből is van tudomásunk,² melyet urához, a francia királyhoz intézett. Gremonville lovag (tulajdonkép Brethel Jakab) a francia király rendkívüli követe volt Bécsben és különösen a magyarországi dolgokra irányította figyelmét, azon czéllal, hogy az itteni elégületlenséget lehetőleg XIV. Lajos javára használja fel. Ebben a számításban különösen Zrinyi Miklóstól várt sokat és urát annál nagyobb szomorúsággal értesíti e hős férfiú haláláról. Ő tudósítását minden esetre az udvartól kapta, de benne némi tévedést mégis meg lehet állapítani. Ő ugyanis azt mondja, hogy a futár nov. 24-ikén érkezett meg, ellenben Leslie leveléből világosan és hitelesen értesülünk arról, hogy ez 23-ikán történt. Gremonville azt mondja, hogy a haditanácsnak szólt az értesítés,³ Leslietől tudjuk, hogy három értesítést hozott a futár. A haditanács és Porcia herceg tudósítása egynek vehető.

Úgy Leslie, mint Gremonville leírja az esetet. De tudósításaik eredetében némi különbség van. Leslie, mint az udvar legnagyobb része rögtön megtudta a dolgot a hírnöktől, akit alaposan kikérdeztek. Gremonville csak egy nappal később értesül róla, még pedig két forrásból, egyrészt az udvarban keringő

¹ Levelét, mely Széchy Károly figyelmét kikerülte l. Irod. Tört. Közl. 1895. 204. l.

² Gremonville feljegyzése levelében. Monumenta Slavorum Meridionalium, XIX. köt. Zágráb, 1888. 9. l.

³ A haditanácsnak küldött tudósítás a császári és királyi hadi levéltárban 528. köt. (Széchy említése szerint.)

hírekből, másrészt magától Porcia hercegtől, a ki nagy szomorúságot mutatott a dolog felett, a mint azt Gremonville említi. Ezért találunk Gremonvillenél már sokkal nagyobb túlzást, mint az első tudósításban. Gremonville nov. 27-ikén írja meg a haláleset híret a francia királynak, először a Metzen keresztülmenő futár által küldi el a tudósítást, de a mikor meghallja, hogy egy másik futár is indul Franciaországba még pedig Flandrián át, abban a reményben, hogy ez előbb lesz a királynál, ezzel is küld egy levelet, a mely az esetnek ugyanolyan leírását adja.¹

Széchy Károly² már most annak a véleményének ad kifejezést, hogy Gremonville értesülhetett levélben Bethlen Miklós, vagy pedig Witnyédy István által is, a kik szemtanúi voltak a Csáktornyan történeteknek. Ez azonban csakis olyan ötlet, a melyet semmiféle történeti adat, sőt még valószínűség sem támogat, úgy hogy teljesen valószínűtlennek tartom. Igaz, hogy Gremonvillenek a francia királyhoz intézett leveleiből az tűnik ki, hogy gyakori összeköttetésben állott Bethlennel, sőt Bethlen úgyszólván az ő kérésére ment Zrinyihez, hogy a köztük való érintkezést közvetítse, igaz, hogy Gremonville megkérte Bethlent, hogy minél gyakrabban értesítse levélben a dolgok állásáról, a minek Bethlen hűségesen eleget is tett, de annak a feltevésnek, hogy Gremonville akkor, a mikor említett két levelét a királynak megírta, már értesült volna Bethlentől az esetről, annak minden ellentmond. Mindenekelőtt maga Gremonville levele csakis a futár híreről tesz említést, a nélkül, hogy más forrását megemlítené, azonkívül pedig azt a benyomást teszi, mintha épen Porcia hercegtől értesült volna a dologról; de hallgat arról, hogy Bethlentől is értesült volna, a mit feltétlenül megemlített volna, ha megtörtént, már csak azért is, hogy közlésének nagyobb hitelességét bizonyítsa. Erről hallgat; pedig szokása, hogy Bethlen leveleiről királynak számot adjon. Így itt is; beszámol a tőle utoljára kapott levélről, a melyben Zrinyi közeli megérkezését adja tudtul neki. Kikerülhetetlen, hogy ne tegyen

¹ I. h. 9—11. l.

² Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós. V. Budapest, 1902. 170. l.

említést ekkor legalább Bethlen leveléről, a mely a halálesetet tárgyalja, ha csakugyan kapott tőle. Így tehát megállapítható, hogy Gremonville akkor, a mikor királyához beküldte a Zrinyi haláláról szóló tudósítást, Bethlentől még nem kapott értesítést. De nem is kaphatott, mert még nem kaphatta meg Bethlen levelét, még abban az esetben sem, ha az egyáltalában értesítette őt. A haláleset november 18-án este történt: tegyük fel, hogy a futárt azonnal másnap küldötték Bécsbe, a mi valószínű is. Bethlennek a beállott nyugtalanságok közepette teljesen lehetetlen volt Gremonville-t értesíteni és azt a levelet még ezzel a futárral útnak indítani, annyira el kellett foglalva lennie. Szokott szerénységével maga mondja: «én osztán ott voltam, az öccse Zrinyi Péter odajöveteléig»,¹ a mi azt bizonyítja, hogy ő intézte a dolgokat a házban addig, a míg Péter megérkezett; mert minek kellett volna neki különben ott maradnia és miért épen csak Péter megérkeztéig? Csakis azért, mert nélkülözhetetlen volt, mert addig ő rá hárultak a gondok, a miket Péter megérkezése után természetesen magára vállalt. Az özvegy nem igen lehetett ekkor Bethlen segítségére, mert hiszen «eszén sem volt búvában.» Elfoglaltsága miatt legjobb esetben néhány nap mulva, a mikor a nyugalom már némileg helyreállott, értesíthette barátját, de semmi esetre sem azon kurier által, a ki a császárhoz vitte a hirt. Ebben az esetben pedig lehetetlen, hogy már 27-ikén megérkezett volna levele Bécsbe.

Azt sem hiszem, hogy Witnyédy értesítette volna Gremonville-t. Igaz, hogy Gremonville felkereste levélben Witnyédyt régi velencei ismeretségükre hivatkozva, a mint az nov. 13-án a francia királyhoz intézett leveléből kitünik,² de egy ideig, úgy látszik, minden érintkezésük csak Bethlen közvetítésével ment végbe. Bethlen ugyanis Zrinyi halála előtti utolsó levelében közli Zrinyi izenetét, hogy Witnyédyt előre felküldi Bécsbe és felszólítja Gremonville-t, hogy majd előbb vele érintkezzék. Ha pedig Witnyédy levelezésben állott volna már vele, legvalószínűbb, hogy maga írt volna erről neki. Hogy Witnyédy

¹ Bethlen i. m. 330. l.

² I. h. 8. l.

nem értesíthette Gremonville, arra nézve szintén állanak előbb, Bethlennél, felhozott bizonyítékaim. Itt is megemlíthetem, hogy Gremonville minden esetre írt volna Witnyédy leveléről királyának, hogy Witnyédy a csáktornyai nyugtalanságok között nem is gondolhatott a levélírássra és hogyha írt is, Gremonville még nem kaphatta meg ekkor levelét. Tulajdonképi levélbeli és személyes összeköttetésük csak későbbben, 1665 folyamán kezdődik.¹ Míg tehát Bethlennél nem tartom kizártnak azt, hogy francia jóakaróját később értesíthette Zrinyi haláláról, addig Witnyédy-nél ezt teljesen valószínűtlennek tartom, az azonban bizonyos, hogy Gremonville tudósítását nem kapta Magyarországból, hanem egyedül a bécsi udvarból merítette.

Hogy Molin Alajos,² a velencei köztársaság bécsi követe ugyanebből a forrásból merített, azt bizonyítja, hogy ugyanaz nap jelentette Velenczébe, tehát szintén nov. 27-ikén. Minthogy a két jelentés között mégis vannak különbségek, azt gondolom, hogy ő nem vette egyenesen Porcia hercegtől a hirt, mint Gremonville, hanem már sokkal jobban támaszkodott az udvari pletykára. Ő teljesen az udvari mende-mondának a visszatükrözését adja. Különösen az vezet erre a gondolatra, hogy nála találkozunk először olyan elemekkel, a melyek egyházi befolyást sejtetnek. Nála ugyanis először van meg Zrinyi mellvérese és bűneinek az emlegetése, a mi oly nyilvánvaló hozzátétel, hogy csakis az udvar nagyító és katolikus egyházi elemekkel már bővült elbeszéléséből merítettnek tarthatom. Széchy³ nála is lehetségesnek tartja, hogy Bethlentől és Witnyédytól értesülhetett. Ezt azonban még sokkal kevésbé tartom valószínűnek, mint az előbbi esetben, mert míg ott ennek a feltevésnek némi alapja lehetett az, hogy ezek egymással gyakori levelezésben állottak, addig jelen esetben még ezt sem lehet felhoznunk bizonyítékul, mert ilyenemű érintkezésekre nem tudtam adatot találni, de maga az érintkezés feltételezése is valószínűtlen.

¹ V. ö. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése. Budapest, 1876. I. 68—75. ll.

² Széchy i. h. 168. l.

³ I. h. 170. l.

Az udvari pletyka részletezését és színezését látom Carafának, a pápai nuncziusnak¹ Bécsből a bibornok-államtitkárhoz intézett levelében is november 29-ikéről. Innen az egyházi befolyásra mutató elemek még hiányoznak, pedig pap írta. Úgy látszik, hogy ő szinte olyan hiteles forrásból hallotta az esetet, a hová még nem hatott el ezen a téren az egyházi elemek befolyása; lehet, hogy ő is magától Porcia hercegtől értesült a dologról, de addig, míg azt Rómába jelentette, másféle elbeszéléseket és variációkat is hallott; ezeket azután összezavarta, különféle elemeket egybefoglalt, miközben azonban az egyházi elemekkel megalkotott variáció épen ezeket illetőleg nem hatott rá. Annyi azonban bizonyos, hogy az udvar elbeszélései után indult, mert épen az udvar hangulatának a festésére helyez súlyt. Mindenesetre ismerte már ő is az udvar körében elterjedt ama híreket, hogy a hős bűneit emlegetve halt meg, de visszaemlékezve arra, hogy a hivatalos helyről jövő információjában erről szó sincsen, megemlítését szükségtelennek tartotta.

Az udvartól kapta értesülését Sagredo² velencei követ, Molin utódja, is. 1665 május 2-iki jelentésében ugyanis visszatérve németországi követségéből, beszámol egyúttal Zrinyi haláláról is. Jelentése ezen részében van egy pont, a melyre Széchy, úgy látszik, nem fektetett súlyt, a mely azonban rendkívül fontos a mondai változat kialakulására való tekintetből. Ez az, a melyben jelenti, hogy a (vasvári) béke pontjai ugyanazok, a miiket a nagykancellár³ utolsó levelében megírta, a ki egy pontban azonban nem tudósított az igazságnak megfelelően, t. i. Zrinyi halálát illetőleg. A nagykancellár ugyanis Zrinyi halálát *előkészítettnek* (concertata) tartja, pedig az valósággal csak véletlen volt. És most következik a halálesetnek teljesen az udvari mendedmonda szerinti leírása, a mely még az egyházi elemeket is magában foglalja.

¹ V. ö. Fraknói Vilmos: Zrinyi Miklós pályájának vége. Történelmi Tár 1894. 592. l.

² Fontes Rerum Austriacarum. II. szakasz. XXVII. köt. Bécs 1867. 109—110. l.

³ Lippay György.

Az egyházi elemek nagy mértékben különösen András karmelita barátnak a prédikációjában vannak meg.¹ «Andreas von S. Theresia, Barfüsser-Carmeliter und ordinari Prediger in der Kaiserlichen Haupt- und Wohnstadt Wien» a müncheni udvar meghívására ment oda és tartotta 1664 decz. 6-ikán az ottani szent Miklósnak szentelt templomban Zrinyi fölött dicsérő beszédét Miklós napján. Ő maga személyesen ismerte Zrinyit és ezért ő volt leginkább hivatta ezen beszéd megtartására. Beszédéhez az adatokat részint régi ismeretségüknek, részint pedig az udvari körökkel való érintkezésének köszönhetette. Így a Zrinyi haláláról szóló részt is mindenesetre az udvartól merítette. Hogy maga utánajárt a dolognak és hogy magánál az udvarnál kérdészködött, az kitűnik abból, hogy azt akarja elmondani, «was ich diese zweitägige, gar zu kurze Zeit habe können eylfertig, doch wahrhaftig aus wochentlichen wohlgegründeten Nachricht in die Augen meines Gedächtniss fassen.»

Az eddig tárgyalt jelentések mind közvetlenül a bécsi udvarból kerültek ki. Ezek alapján készültek azután olyanok, a melyek közvetve szintén a bécsi udvarra vezethetők vissza. Legjobban tér el a történeti valóságtól Francisci Erasmus leírása,² a mely pedig teljesen András barát épen tárgyalt prédikációja alapján készült. Már jó messzire eltávozik ennek az előadásától, saját fantáziájával szinezve ki a dolgokat, úgy hogy leírását a történeti valóság megállapításánál egyáltalában nem lehet használni; de minden esetre érdekes, mint bizonyítéka annak, mennyire képes egy ember is óriási változtatásokat eszközölni ebben a történetben, úgy hogy el lehet képzelni azt a változást, a melyen hosszú útján keresztül ment.

A bécsi udvarból származik Prioratonak, Lipót udvari történetírójának a leírása is,³ a mely munkája II. kötetében található. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ezt a részt nemsokára megtörténte után írta meg, mert a mig ebben a kötetben még

¹ V. ö. Salamon Ferencz: Halotti beszéd gróf Zrinyi Miklós fölött 1664-ben. Budapesti Szemle 1886. 47. k. 404—422. l.

² Erasmus Francisci: Der Hohe Traur-Saal. Nürnberg 1665. 1169—1173. l.

³ Historia di Leopoldo II. Bécs 1670. 583—584. l.

az udvari tudósításoknak megfelelő leírással találkozunk, addig munkája III. kötetében már a mondai változatot közli, mint igazságot, míg az előbbit csak kósza hírnek állítja. Akkor írta meg ezt a jelentését, a mikor az udvari pletyka annyira továbbfejlesztette ezt a történetet, hogy eredeti egyszerűségéből már csak a lényeg maradt meg benne. Az ő leírásában ennél fogva szintén nem kereshetünk mást, mint az eddigiekben: a lényeg igazságát, de a mellett pletyka általi részletezést és kiszínezést.

Meg lehet még említeni, mint egyik adalékot a bécsi változatra, Schillingnek *«Poetische Klage»* című költői panaszát is.¹ Ez Bécsben keletkezett szintén és lehet, hogy szerzője Florentius Schilling barnabita szerzetes és egyúttal a bécsi szt. Mihály egyház hitszónoka. Magában költeményében nem írja le Zrinyi halálát, de címében eleget mond arra, hogy a bécsi udvari hatás felismerhető legyen. Az, hogy ismerte-e Zrinyit, a mint Bleyer hiszi, vagy sem, teljesen mellékes a mi szempontunkból, csak az fontos és bizonyos, hogy az, a mit az esetről tud, bécsi udvari eredetű.

Magyarország előkelőségei közt igen gyorsan elterjedt a gyászos esetnek a hire. Az ezektől fennmaradt leírások közül különösen három érdemel kiváló figyelmet, a melyek az egész eset leírását adják, míg az azonkívül fennmaradt feljegyzések nem közlik a leírást,² hanem egyszerűen a tényt adják és mellette szomorkodnak és sopánkodnak. Ez a három leírás Wesselényitől, Eszterházytól és Csereitől származik.

Wesselényi Ferencz nádor³ az első, a kinek leírása nagy fontosságú. Ő semmi esetre sem az udvartól értesült a szomorú eseményről, a mint azt Széchy Károly⁴ gondolja. Előadása ugyanis meglehetősen eltér az udvarétól. De azért sem való-

¹ V. ö. Bleyer Jakab: Magyar vonatkozású német ujságlapok a Nemzeti Múzeum birtokában 1600—1711-ig. Magyar Könyvszemle 1900. 180. l. és: Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből. Irod. tört. Közlemények 1900. 50—55. l.

² Ezeket l. Széchynél a 172. l.

³ Hadtörténelmi Közlemények III. 1896 (Koncz József közlése) 708. l.

⁴ I. h. 170. l.

szinü ez, mivel neki magának, mint az ország nádorának szintén kellett értesülnie egyenesen Csáktornyról. Ép úgy mint a királynak, úgy neki is hirül kellett adni az esetet, a mit semmi esetre sem mulaszthattak el. Valószínűleg birtokán érte őt a hir, a hol akkor tartózkodnia kellett. Gremonville ugyanis már nov. 23-iki levelében írja,¹ hogy Wesselényi megigérte, hogy felmegy a bécsi összejövetelre, ha egészsége megengedi, mert nagyon gyöngélkedik; nov. 27-iki levelében² pedig már azt írja, hogy Wesselényi nem jött el Bécsbe, hanem nagyon beteg fekszik Letzán (Löcse?), úgy hogy életbenmaradásához is alig van remény, és már esetleges utódjáról is kezdenek gondolkozni; decz. 18-ikán³ azonban Wesselényi már Bécsben van, betegségéből kigyógyulva. Gremonville ezen tudósításai bizonyítják, hogy a haláleset után jósokára ment csak Bécsbe, úgy hogy onnan szóbelileg egyáltalában nem értesülhetett, a mi pedig azt illeti, hogy levélben értesítették volna innen, arra egyáltalában nem volt ok. Az azonban mindenesetre feltehető, hogy Csáktornyról értesítették. Nemsokára a hir vétele után november 30-ikán megírja az esetet Rottal grófnak, a ki levelét ismét decz. 11-ikén másolatban mellékli egy Apafi Mihálynak irt levélhez.

Igy értesül először Erdély Magyarország legnagyobb fiának haláláról. A mint a fejedelem megkapta a levelet és környezetében is elterjedt a haláleset hire, Naláczai István a honn nem lévő Teleki Mihálynak utána küldi a számára érkezett leveleket, és ezekkel együtt közli vele Zrinyi halálának a leírását is Wesselényi levelének a tartalmát adva. Így ment egyik kézből a másikba a szerencsétlenség hire, elterjedve, gyászt és megdöbbenést keltve egész Erdélyben.⁴

Hogy Eszterházy Pál⁵ hogyan és kitől értesült dicső ideáljának a haláláról, nem lehet egész kétségtelenül eldönteni. Le-

¹ Mon. Slav. Merid XIX. k. 8—9. l.

² Ugyanaz 10. l.

³ Ugyanaz 16—18. l.

⁴ Hadtört. Közl. i. h. 707—708. l.

⁵ V. ö. Bubicz Zsigmond: Eszterházy Pál Mars Hungaricusa. Budapest, 1895. 85. l.

írásából azonban mégis lehet eredményre jutni. Meg lehet állapítani a legnagyobb valószínűséggel, hogy a helyszínen keletkezett felfogás eljutott hozzá, de nem közvetlenül, hanem több rétegen áthaladva már, az élőlőztől már tovább fejlesztve, átalakítva, kiszínezve, a mely alakulás az ő leírásával azonban még nem állapodott meg, hanem tovább folyt, úgy hogy még tovább fejlesztve találjuk meg Csereinél. Azonkívül pedig lehetett Eszterháznak értesítése Bécsből is, a mire főképen az a bécsi hozzátétel enged következtetni, hogy Zrinyi Jézus és Mária nevének kimondása után halt meg. Hogy nemcsak Bécsből értesült az esetről, azt a bécsi változatoktól eltérő leírásán kívül szövegének az a pontja is sejteti, hogy «siratta Magyarország az ő elvesztett Marsát, gyászolták a vezérek az elvesztett atyát, megkönnyezték mindannyian az ő szerencsétlenségét». Ez a mondása azt bizonyítja, hogy egész Magyarországon beszéltek Zrinyi haláláról, és épen ebből a mondásból nagyon valószínű, hogy ő is a «gyászoló vezérektől» értesült.

A harmadik magyar ember, a kinek feljegyzése nagy fontosságú, Cserei Mihály.¹ Históriájában adja az eset leírását és azt állítja, hogy ő azt Bethlen Miklóstól hallotta. Ha hitelt is adhatunk ennek a kijelentésének, akkor is kétségtelen, hogy ő attól a leírástól, a mit valamikor Bethlentől kapott, lényegesen eltért. Eltért pedig az elterjedt hírek hatása alatt, a melyek a halált kiszínezték és átalakították, úgy hogy ezáltal nagy különbségek következtek be Bethlen és az ő elbeszélése közt. A mi pedig az ő szövegének Bethlenéhez és az akkor általánosan elterjedt változathoz való viszonyát illeti, biztos, hogy annyira tért enged a hírek hatásának, hogy Bethlenből alig található fel benne valami. Még jobban fokozódik a különbség azáltal, hogy fantáziájának szabad tért enged és ennek hatása alatt a dolgokat valóságos rémmesébe illő színezettel látja el. Az ő leírásában Zrinyi alakja és halála nagy túlzással van előadva, a minek azonban csak részben Cserei az oka, mert ő már eredeti alakjától meglehetősen eltávolított alakban jutott hozzá, a mikor a mende-monda már lényegesen átalakította.

¹ Cserei Mihály Históriája. Pest, 1852. 30—32. 1.

Csereinél találjuk az esetnek egy másik leírását is, a mely azonban már nem az eset túlzó kiszínezésével különbözik az eredeti valóságtól, hanem lényeges elváltoztatásokat eszközöl még pedig népmondai fejlődés eredményeképp. Erről azonban később.¹

Zrinyi haláláról azután értesült a külföld is, egyrészt a bécsi követek jelentései alapján, másrészt magyar urak leveleiből. A francia király Gremonvillettől,² majd később Bonzi, bezièresi püspök, velencei francia követtől³ tudja meg; a pápa Carafától,⁴ majd később magától Zrinyi Pétertől,⁵ a ki ugyanaz nap (decz. 6-ikán) György szász választófejedelemet⁶ is értesíti; decz. 8-ikán Zrinyi Miklós özvegye jelenti férje halálát Velenczébe Bonzinak.⁷ Bonzi ezen értesülését decz. 16-ikán⁸ közli Lionnenal, a francia miniszterrel. A velencei köztársaság három ízben is értesül Zrinyi haláláról. Először Molin jelentésében,⁹ a ki a vadászatnak bécsi alakját adja; másodsor értesül Lippay György esztergomi érsek és kancellár által,¹⁰ a kinek levele ugyan nem maradt fenn, de Gremonville és Sagredo jelentéseiből kitűnik, hogy a velencei köztársasággal élénk

¹ Zrinyi haláláról érdekes tévedés található Kovács János krónikájában (Pozsony 1742.). Kovács összezavarva a két Zrinyi Miklós halálát, következőképen emlékszik meg róla az 1665-ik esztendőről szólva: «Gróf Zrinyi Miklós, a' mint mondatik a' vadászatban nagyon meg-sebesítettett erdei kan által fel kontzoltatott, de hihetőbb, hogy Szigeth várában magát bé-vénén a' Törököknek irtóztató nagy erejére ki-tsapa, utólyára 1800. gyaloggal, 200. katonáival, előbb megnyittatván a' vár kapuját, és az öregbik agyút, apró golyobisokkal és darab vasakkal meg-töltetvén az Jantsárokra ki löveté, reájok méne, és az ellenség nagy veszedelmével vitézi módon, két lövés által meghala». (II. 18. l.)

² I. h.

³ Mon. Slav. Merid. XIX. 250. l.

⁴ I. h.

⁵ Történelmi Tár 1894. 594. l.

⁶ Tudományos Gyűjtemény 1822. X. 16. l.

⁷ Mon. Slav. Merid. i. h. 249—250. l.

⁸ A Mon. Slav. Merid. tévesen ír decz. 6-ikát. Ezt a hibát átveszi Széchy is. A Mon. tartalomjegyzékében helyesen decz. 16-ra van téve.

⁹ I. h.

¹⁰ Sagredo jelentése. I. m. 109. l.

levelezésben állott és arra törekedett, hogy Velenczét a magyar felszabadító, osztrákellenes mozgalmakban szövetségesévé tegye. Azt, hogy Lippay értesítette a velencei köztársaságot, Sagredonak idézett megjegyzéséből tűnik ki, de az is kitűnik belőle, hogy Lippay nem a valóságnak megfelelő leírást adott, hanem olyat, a mely Zrinyi halálát «előkészítettnek» mondja, tehát mondai változatának felel meg. Harmadszor pedig értesült Velence épen Sagredo által,¹ a ki Lippay téves tudósítása helyett a valósághoz közelebb állót adott, a mely a bécsi udvari hírekből vette eredetét.

Igy terjedt el ennek a gyászos eseménynek a híre az egész világon, mindenféle rémülettel fogadják, mindenütt sajnálkozást és gyászt kelt.² Ezek a hírek pedig az előkelő világ mendemondái, nagyított, túlzott, de lényegileg a valóságnak megfelelő tudósításai.

*

A következőkben az lesz czélom, hogy kimutassam, miként fejlődött a valóságnak megfelelő egyszerű leírásból fokonyként az a kiszínezett, részletező elbeszélés, a mely kisebb-nagyobb túlzásokkal különböző alakban van előttünk. A fejlődés alapjául különösen következő pontok szolgáltak: a vadkanvadászat; kísérőinek száma; a vadkan megsebesülése; Zrinyi sebei; utolsó szavai. Ezek azok a pontok, a melyek a különböző értesítésekben leginkább változnak. A változások fokról-fokra való követésével egyszersemind az egész történet változását is nyomon követhetjük. *Ez a nyomonkísérés lesz feladatom.*

Az első tudósítás a Leslie Walteré³ még nagyon keveset mond az esetről, mindössze sebeit mondja el. De már magában ebben a felszámolásban is érdekes nyomát látjuk a szóbeszéd titkos, de folytonos működésének. Bethlen azt mondja, hogy Zrinyi négy sebet kapott: hármát a fején, melyek közül a nya-

¹ I. h.

² Csak Bécsben nézik közönnyel, a mit Leslie következő mondata bizonyít: «man acht diessn todffall nicht soviel als wann ein gemeiner Mensch vmgebracht wehre worden».

³ Irod. tört. Közl. 1895. 204. l.

kán ejtett seb okozta halálát, és egy kisebb horzsolást a kezén. Bécsbe is négy sebet jelentett. Leslie azonban ezzel már nem elégszik meg, hanem ötöt mond, sőt a következő nap már hétről beszélnek. Az az érdekes már most, hogy Leslie, a mikor a sebeket leírja, csak négyről számol be; az ötödiket elhallgatja. Ez világosan bizonyítja, hogy az ötödik seb is már az udvari mende-monda hozzáköltése. Leslie szerint a halálos sebet a nyakán kapta, azonkívül kettő a hasán, egy a czombján volt.

Gremonville sokkal részletesebb tudósításaiban nem találjuk már meg tisztán az eredeti leírást, hanem leírásában bővül már a történet néhány elemmel. Nála a vadkan, a melynek üldözését Zrinyi elhatározza, már meg volt sebesítve a vadászat alkalmával, sőt megölt egy parasztot és megsebesített egy vadászt; Zrinyi tehát embereiért boszút akar állani. Úgy tünteti fel Zrinyi vállalkozását, mintha azt a jogos boszú idézte volna elő. A közfelfogás ezzel a motivációval meg akarja magyarázni azt, a mi a történeti valóságban épen megfoghatatlan, nem megnyugtató, azt, hogy miért ment épen Zrinyi e vadkan után és miért kellett épen ez után a vad után mennie. Ez különben olyan pont, a melybe a többi variációk sem tudnak belenyugodni, úgy hogy mindenképen keresnek valami magyarázatot rá és ezért különböző motivációkat alkalmaznak. Zrinyi tehát azért üldözi a vadkant, hogy embereiért boszút álljon. Azután a valóságnak megfelelőleg következik lóról való leszállása és a vadkannak támadása, melynek következtében földre rogyik; de már abba a közfelfogás nem tudott belenyugodni, hogy sem ő, sem inasa, a ki mellette volt, nem próbált ellenállani. Azt még megmagyarázta a támadás váratlansága, hogy Zrinyi nem tudott védekezni, de hogy szolgálja miért nem védte, azt nem értették meg, ebbe nem tudtak belenyugodni. Ezért már fejlesztés áll be az elbeszélésben olyan irányban, hogy inasa rálő a vadra, de nem talál. Ez a rész különben épen azért, mert nem tudtak belenyugodni, egyik kiinduló pontja lett a mondai alakulásnak is. Bethlen leírásának megfelelőleg emberei odajöttére hagyja el itt is a vadkan Zrinyit. A sebeknek számát megnövelte a kósza hír, nem három, hanem hét sebből vérzett el a hős; a legveszedelmesebb —

ép úgy, mint Bethlennél — a nyakán volt. Itt is életben van még, a mikor kísérei odaérnek, vigasztalja őket, hogy semmi az, nincsen baj. Ezt a vigasztalást, a mint már jeleztem, a valóságból fakadottnak tartom. Ebben a tudósításban a főeltérések — jobban mondva fejlesztések — főképen abban nyilatkoznak, hogy a vadkan előbb már meg volt sebesítve és két embert széttépett, hogy Zrinyi inasa rálő, de nem találja, hogy Zrinyi hét sebet kapott.

Molin már az udvari pletyka más változatát ismeri, a mely az eredetihez ép olyan közel áll, mint az előbbi, de eltérést más pontokban mutat. Itt már egy egész csapat vad-disznót üldöznek (12 darabot). Miklós közülök a legnagyobb után indul, azt választja ki. Itt is magyarázat van tehát szolgáltatva, hogy Zrinyi miért vette épen ezt a disznót üzöbe; motivációjául vadászszenvedélye és büszkesége szolgál, mely másnak nem akar engedni. Inasával és lovászával üldözi, de a sűrűbe csak egyedül hatol utána. Itten a pletyka már túlteszi magát a valóságon, Zrinyivel magával sütteti el a puskát; úgy tünteti fel a dolgot, hogy Zrinyi üldözve a vadkant utána indult és rá is akadt, rálőtt, a vaddisznó azonban felbőszülve lövésétől nekirohant, leütötte lábáról és marczangolni kezdte. A közvélemény ugyanis, úgy a hogy ismerte Zrinyit, nem tudott megbékülni azzal a gondolattal, hogy ő ne védte volna magát, hogy minden ellenállás nélkül esett volna martalékául a vadállatnak. Ezt tehát úgy igyekszik megmagyarázni, hogy előbb sebet ejt rajta Zrinyi és épen ezen seb által feldühösítve tör oly erővel a hősre, hogy ez nem tud neki ellenállani. Míg Bethlen még csak csudálkozik azon, hogy «olyan vitéz sem lőtt stb.», addig az udvar azt egyszerűen nem hiszi el, hanem maga festi ki ezeket az idevágó részleteket. A mikor két kísérije odaér, hét sebből vérezve találják, elviszik egy fa alá, a hol bűneit emlegetve hal meg. Itt is megtaláljuk tehát a hét sebet, a mi annyira általános, hogy biztos, hogy az udvarnál az a tudat volt elterjedve, hogy Zrinyi hét sebet kapott. A mi bűnei emlegetését illeti, ezt — mint mondottam — egyházi befolyásnak tulajdonítom. Lehet, hogy a papok a többi főurakra akartak azáltal hatni, hogy Zrinyit, a nagy hőst úgy tüntetik fel, mint

a ki teljes megalázkodással, teljes bűnbánattal veszi halálát. De az is lehet, hogy ebben politikai vonatkozás van. Az udvarban ugyanis — a mint Gremonville mondja¹ — nagyon el volt terjedve az a hír, hogy Zrinyi lázadást akart szítani és francia és olasz segítséggel akarta célját elérni. Lehet már most, hogy az utolsó bűnbánata arra vonatkozik, hogy megbánta királya elleni szándékait. Valószínű, hogy ez az egész ezért lett kikombinálva és ilyen értelmezés kíséretében a forgalomnak átadva. Célja a dolgok ilyen feltüntetésének pedig az lehetett, hogy el akarták riasztani a többi urakat példájának a követésétől. Azért tüntették fel így halálát, mintha utolsó pillanatában még belátta volna terveinek helytelenségét.

Ez a két változat kétségtelenné teszi, hogy az udvarnál különbözőképen beszélték el Zrinyi halálát. Ki így, ki amúgy ismerte, a kettő hol külön-külön volt meg, hol meg összekeveredett, úgy hogy már Carafa levelében a tények egyszerű, kevésbé színezett leírása mögött is feltalálhatók olyan nyomok, a melyek az egyik és olyanok, a melyek a másik változatra mennek vissza. Nála megtaláljuk ugyanis azt a változatot, hogy Zrinyi egyedül hatol be a vadkan után a sűrűbe, a mi inkább megfelel a második leírásnak; hasonlóképp ennek felel meg az, hogy egy lövéssel megsebesíti. De már az első szövegnek felel meg az, hogy szolgálai összefutnak és úgy találják meg urukat, de már késő minden segítség; Molinnál ezzel szemben két kíséző szolgálója felemeli és egy fa alá viszi, a hol kiadja lelkét, még mielőtt kísérete odaérkezett volna. Az is az első változat mellett szól, hogy sebei közül kettő van megnevezve, a torkán és fején lévő; a nyakán levő meg van említve Gremonvillenél, míg a másik nincs meg; Molinnál viszont megfordítva találjuk. Ez világosan bizonyítja, hogy Carafa előadása a két változatnak összevonása.

Még sokkal inkább meg lehet ismerni az eredeti tudósítás megváltozását, a róla keringő többféle hírek összeolvadását, és az események elmondásában bekövetkezett továbbfejlődést András barát leírásában. Továbbfejlődést két pontban találunk. Először

¹ I. h. 12. l. decz. 4 iki levele.

is nem akkor sebzí meg Zrinyi a kant, mikor az rátámad, hanem rögtön a vadászat elején. Másodszor, hogy Zrinyi nem szemelte ki épen ezt az állatot magának, hanem az egész társaság indult el keresésére és véletlen szerencsétlenség volt az, hogy épen Zrinyi akadt rá. Az eredetihez híven szolgálja kiabálása csödüti oda kísérőit. Gremonvillenek megfelelőleg a vadkan a vadászat kezdetén széttép egy parasztot, megsebesít egy vadászt, és — a mivel a réműlet fokozása céljából még bővíti az elbeszélést — fellök egy dragonyost; azonkívül szolgálaihoz intézett vigasztalása is ezen változat szerint van meg benne. Vannak azonban olyan helyek is, a melyek a másik változatra vallanak, különösen sebesülései, a melyek fején, nyakán, lábain és derekán vannak, valamint, — de már sokkal fokozottabb mértékben, túlzó elbeszélés keretében — az utolsó percz bünbánata, a mely elbeszélés szerint halála előtt egyik kísérőjének figyelmeztetésére elkezd bünbánóan mellét ütni és azután kiadja lelkét.

Francisci Erasmus teljesen Andráson alapszik. Az ő elbeszéléséből tehát nem is lehet a történetnek szóbeszéd útján való továbbfejlődését megfigyelni, hanem legfőlebb önkényes változtatásokat lehet konstatálni, a melyek azonban a közfelfogás fejlesztésére semmiféle hatással nem voltak. Ennek a változatnak tehát semmiféle nagyobb jelentőséget nem tulajdonítok és tárgyalását mellőzhetőnek tartom.

Sagredo jelentésében szintén az udvari hírekre ismerünk, de itt is vegyül a kétféle változat még abban az egyszerű, alig néhány szóból álló leírásban is, a mit az esetről ad. Megtaláljuk benne azt, hogy a vadkan már meg volt sebesítve, a mint azt Gremonvillenél találjuk; 7 sebbel földre terítette, úgy hogy nem birt szólani, hanem mellét verve bünbánatának adta jelét, — a mint azt Molinnél találjuk.

Megemlítem még Schilling költeményének, a *Poetische Klagen*nak a czimben feltűnő és idevágó részét, a mely teljesen a bécsi tudósítások alakját tünteti fel. Ez következőképen hangzik: *Poetische Klage Uber die betrüebte Entleibung Weillandt desz . . . . . Graffen von Serin . . . . . welcher Auff verworffener Jagte von einem vberausz grossen und schon be-*

schädigten Wildschwein vbereylet gefelt gehawen vnd schmerz-lich erlegt worden den 18. November stb. Ebből a czimből is ráismerünk arra, hogy az udvarból tovaterjedő híreket használta fel, de azt is észrevehetjük még szűkszavú említésében is, hogy olyankor értesült ő még az eseményekről, a mikor azok az eredeti valóságtól még nem nagyon távolodtak el. A bécsi változatoknak megfelelőleg a vadkan már meg volt sebesítve, a mi által dühe még növekszik, azonkívül ezeknek megfelelőleg, mint rengeteg állat van feltüntetve; de már továbbfejlesztést látunk abban, hogy úgy van feltüntetve a dolog, mintha a felbőszült vadkan üldözőbe vette volna hősünket, a mi mellett különösen az «*vbereylet*» kifejezés szól. A többi részek az adatok kevés száma miatt ép úgy a bécsi változatoknak, mint magának a történeti valóságnak megfelelőleg vannak meg benne.

A három utoljára tárgyalt tudósítás a történet továbbfejlődése terén nem sok támpontot nyújtott épen azért, mivel az eseménynek inkább hirüladására, mint leírására szorítkoznak. Rövid előadásukból legfőlebb az udvari eredetet lehetett megállapítani. Sokkal nagyobb fontosságú már most az osztrák udvarból eredő tudósítások utolsója, Priorato feljegyzése. Benne András barát elbeszélésénél már fejlettebb alakot találunk, a mi az udvari pletyka tovább való alakulását mutatja. Nála már nem maga Zrinyi sebezte meg a vadászat elején a vadkant, hanem a vadászok; Zrinyi nem is ezt a vadat üldözte, hanem vadászgatás közben véletlenül találkozott vele és ez ekkor a kapott sebektől már felbőszülve sebes futtában leütötte őt lábáról. Itt van tehát a Schilling «*vbereylet gefelt gehawen*» szavainak megfelelő magyarázata. A két szövegnek ez az egyezése kétségtelenné teszi, hogy Bécsben a halálról szóló elbeszélés már ilyen irányban változott meg. Mire kísérői odaértek a hőst térdepelve találták, lelkét istennek és a Boldogságos Szűznek ajánlva. Ebben megtaláljuk az udvari s egyházi befolyást. A valóságnak megfelelőleg van meg a nyakán való seb, valamint az, hogy a szárd Migliani vállára borulva adta ki lelkét; Miglianit ugyanis Bethlennél is megtaláljuk Majláni alakjában. Ez az elbeszélés az udvari mende-monda tetőpontja.

Az eddig tárgyalt összes tudósítások lényegileg megmarad-

tak az igazság mellett, de a színezésben eltérnek egymástól, aszerint kevésbé vagy pedig jobban, a mint előbb vagy később jegyezték fel a történetet. Olyan sokféle egyezést találunk ezekben a különféle feljegyzésekben, hogy kétségtelenül egy forrásra kell visszamenniök; de ismét annyi különbözőést találunk bennük, hogy kétségtelen, hogy nem lehetett írott forrásuk, hogy az csak az örökké változó és fejlődő szóbeszéd lehetett. A feljegyzők mindnyájan Bécsben éltek, udvari emberek vagy legalább olyanok, a kik bejáratosak az udvarban; kétségtelen, hogy tudósításaik anyagát innen vették és azt úgy jegyezték fel, a mint azt hallották. Különbözéseik tehát úgy magyarázhatók meg, hogy az udvari pletyka napról-napra változott, új elemeket vont be az elbeszélésbe, naponként, sőt óránként másképen adta elő a dolgot, a mi nem túlzás, ha tekintetbe vesszük, hogy Gremonville és Molin egy napon írták meg az eseményt és leírásukban mégis milyen óriási különbség van. De a tudósítások bizonyos pontokban megegyeznek egymással. Így általános, hogy a vadászat ebéd után volt, hogy Zrinyi egyedül találkozott a vadkannal, hogy emberei vérben találták, hogy a legveszedelmesebb seb a nyakán volt, hogy vigasztaló szavakat intézett kíséretéhez; megjegyezzük azonban, hogy egyik-másik tudósítás mindegyik pont alól kivételt képez.

Ezeket az elemeket, minthogy mindegyik tudósításban megvannak, a bécsi hírek alapjául kell elfogadnunk. Mindenesetre benne voltak abban a tudósításban, a melynek révén a haláleset leírása Bécsben elterjedt és így a valóságnak megfelelőnek kell őket tartanunk. Ezeket az elemeket tehát hiteleseknek elfogadhatjuk. Hitelességük még növekszik, ha azokkal a tudósításokkal vetjük őket össze, a melyek nem származtak Bécsből és a mikkel lényegileg szintén megegyeznek. Ezekből levonva még a szóbeszéd hozzatételeit, megállapíthatjuk majd azokat a főbb momentumokat, a mik valósággal megtörténtek.

Wesselényi leírásában különösen a vadászat előzményeit találjuk továbbfejlesztve. Itten ugyanis egy hálókkaal való, rendszeres vadkanbekerítés van elmesélve, a mely alkalommal egy nagy kan kiszakította a hálót és elmenekült. Ezt akarta Zrinyi ismét hatalmába keríteni. Itt is okát keresi tehát a leírás annak,

hogy Zrinyi miért épen ezt az állatot vette üldözöbe és ezt azáltal akarja megmagyarázni, hogy a hős a zsákmányt, a mely már egyszer kezei közt volt, nem akarta elszalasztani. A többiben tudósítása teljesen megegyezik a többiek lényegével, csak azzal toldja meg, hogy Zrinyi barátai közeledtére sebeiben felegyenesedett és megnyugtatva őket, hintójáért küldött. Mire azonban a hintó odaért, már nem volt többé.

Sokkal fejlődöttebb leírást találunk már Eszterháznál és Csereinéél. Eszterházy Pálnál a vadkan szintén meg volt már előbb sebesítve, Zrinyi követi és megtámadja, le akarja szúrni. A hír itt már annyira átalakította az esetet, hogy Zrinyi maga lép fel támadólag, a mi jellemének sokkal jobban megfelelt mint az, hogy védekezés nélkül lett a vadállat áldozata. A hír az esetet tehát Zrinyi jelleméhez idomítva alakította át. A mint támad, a vaddisznó nekiszalad és lábát felhasítja, úgy hogy lerogyik; ekkor annyira összemarczangolja, hogy félholtan marad ott. Ekkor aztán következik egy változat, a mely lényegesen továbbfejleszti a történetet. Következik ugyanis a hős halálharcza. Az emberek nem tudtak belenyugodni abba, hogy legnagyobb vitézük egyszerűen egy vadkan áldozata legyen, a nélkül, hogy védte volna magát, a nélkül, hogy megölője megérdemelt büntetését elvette volna; ezért utolsó halálküzdelmet költ hozzá a hír önhatalmúlag ugyan, de a tárgyól kifolyólag természetesen. Zrinyi már félhalott, de azért még mindig küzd ellenével, keresztüldöfi vadászkesével, a mire az otthagya és elfut. Másnap sebeibe belehalva találják meg a vadkant az erdőben. Bécsi, még pedig egyházi hatás alatt ebbe a leírásba is belekerült a vallásos elem: Jézus és Mária nevének kimondása után hal meg itt is a hős.

Cserei még tovább fejlesztett változatot közöl; megtaláljuk benne de még fokozottabb mértékben az eddig előforduló összes elemeket. A többieknél is találunk némi említést a végzetes esetet megelőző vadásatról, Cserei ezt bőven tárgyalja és azáltal akarja a vadkan üldözését megokolttá tenni, hogy, ám-bár Zrinyi megigérte Bethlen Miklósnak, hogy sok és még az erdélyi vadkanoknál is nagyobb disznókra fognak találni, egyetlen egy sem kerül eléjük az egész vadászat alatt. Annál

könnyebben magyarázható már most Zrinyi vadászszenvedélye, a mikor már este egy vadász jelenti, hogy egy nagy kant látott az erdőben. Zrinyi követi és rálő, de ez nekitámad felbőszítve lövésétől. Ekkor azután találkozunk az Eszterháznál is szereplő pallossal. Zrinyi előrántja pallosát, le akarja vágni a vadállatot. A továbbfejlesztett történetben nem elegendő az a magyarázat, a melylyel még Eszterháznál találkozunk, hogy a disznó gyorsabb volt mint Zrinyi, azért kellett ennek elvesznie; itten már más véletlen okot kellett találni a hírnek: pallosa a vadkan agyarán eltörik. A most következő részlet azonban már teljesen Cserei tulajdona. Rémmesébe illő romantikus leírása ez annak a halálküzdelemnek, melynek néhány elemét, de sokkal halványabb színben, már Eszterháznál is megtaláltuk. A hős ekkor sem adja meg magát, hanem birokra kel az állattal; földre teperi, hasára térdel, lefogja két fülénél, úgy hogy az állat alig tud megmozdulni. Ez valósággal lehetetlen helyzet és csakis Cserei fantáziájában lelhetjük kialakulásának a forrását. Hogy miért nem kiált ebben a helyzetében szolgálinak, ez olyan önkénytelen kérdés, a melyre Csereinek is meg kellett felelnie, hogy ezt a leírását elfogadhatóvá tehesse. És épen abból, hogy csakugyan felveti a kérdést és magyarázatát keresi, látszik, hogy ez a részlet az ő alakítása. Ha ugyanis ebben is a szóbeszéd alapján keletkezett részletezést kereshetnők, semmi esetre sem lenne benne az a magyarázat, hogy a hős azért nem kiáltott, mert ezt szégyennek tartotta. Világosan látszik hogy ez Csereinek a kibuvója, a ki változtatásának a lehetlenségét érzi és ily módon akar következményeitől szabadulni. Zrinyi egyedül akarja legyőzni ellenét, elereszti egyik fülét, hogy kihúzza övéből vadászkését, de ezalatt a disznó lerázza magáról, hozzávág és felhasítja torkát. Itt is tehát ez a seb van mint halálos felemlítve. Kisérői odajönnek és megölik a kant.

Ez is továbbalakulása az Eszterházy-féle változatnak. A vadkannak ugyanis meg kellett lakolnia, de már nem lehetett Zrinyi kezeitől, hanem kíséroinek kellett urukért boszút állani. Zrinyi meg akarja nyugtatni őket és azért néhány vigasztaló szót intéz még hozzájuk, de a krónikás itten sem tud

nyugodtan maradni, neki hozzá kell még valamit tenni, Zrinyi szájába kell adnia egy tiltakozást a sebei bekötése ellen, hogy az egész hősi halálnak, mártírságának a képe annál jobban kidomborodjék.

Miután tehát megvizsgáltuk a Zrinyi haláláról keletkezett mende-mondának keletkezését s egyes elemeinek és részleteinek kialakulását, ezekből a különböző tudósításokból levonhatjuk, ha csak lényegében is, a való történetet, megállapíthatjuk, ha nem is a tiszta valóságot, de mégis azt, hogy ez az eset miképen volt elterjedve és mikép tünt fel megtörténte idejében Zrinyi közvetlen környezete előtt. Ha ez nem is lesz maga a teljes valóság, mégis közel áll hozzá. Ezen összehasonlítás által válik ki legjobban, hogy Bethlen leírása megfelel a történeti hűségnek; ha el is tér tőle — a mi már nem állapítható meg teljesen — eltérései legfőlebb a részletekben lehetségesek. A különböző tudósítások összehasonlításából és a belőlük leszűrődött eredmények gondos megrostálásából a történetet következőképen látom lefolyni: November 18-ikán, keddi napon¹ Zrinyi vendégeivel ebéd után vadkanvadászatra indul; estefelé összegyülekeznek, hogy hazafelé tartsanak (Bethlen, Cserei), a mikor egy vadász jelenti, hogy vaddisznót látott. Zrinyi a vadászszal azonnal utána megy (Bethlen, Gremonville, Cserei); egy sűrű bokor előtt leszáll lováról és gyalog hatol be (az öszszes bécsi változatok, Bethlen, Wesselényi, Eszterházy); a vadkan hátulról üthette le, úgy hogy hősünk nem védekezhetett (Bethlen leírása ezt látszik mutatni; a többiekben szintén leüti lábáról, de úgy látszik előlről megy neki). A vadász ekkor félelmében egy fára mászik (Bethlen); a zajra előjönnek a kísérek (Bethlen, Gremonville, Carafa, András, Priorato, Wesselényi, Cserei); annyira össze van marcangolva a hős, hogy nem lehet már rajta segíteni, a halálos seb a nyakán volt (Bethlen, Gremonville, Carafa, András, Cserei). Utoljára még vigasztalja és meg akarja nyugtatni őket, de már néhány perc múlva meghal (Bethlen, Gremonville, András, Wesselényi, Cserei).

Ezekben gondolom összefoglalhatni Zrinyi halálának a tör-

¹ Carafa és Wesselényi így is említik.

ténetét, úgy a hogy azt a különböző tudósításokból ki lehet hámozni. Azt az eredményt kaptuk, hogy Bethlen leírása rendkívül közel áll ahhoz az állapothoz, a melyre a különböző változatokból mint ősalakra következtetni lehet. Lehetséges, hogy már maga Bethlen is színez a részletekben, de lényegileg — a mennyire ma megállapítható — nem tér el a történeti valóságtól, hanem meglehetősen hűséggel adja elő a dolgokat, úgy a hogy ő látta. *Bethlen tudósítása tehát teljes hitelt érdemel.*

*

Áttérhetek már most feladatomban második részére, annak a megállapítására, hogy hol és miképen fejlődött ki ebből a történeti tényből az a mondai változat, hogy Zrinyi gyilkosság áldozata lett. Első dolgunk az lesz, hogy meghatározzuk, hogy honnan indult ki ez a mondai változat, azután pedig, hogy ennek a tudósítások alapján továbbfejlődését és terjedését vizsgáljuk.

Széchy Károly¹ annak a véleményének ad kifejezést, hogy ez a mondai változat a hős családja körében keletkezett. Ezt azonban egyáltalában nem tartom valószínűnek. Özvegyénél ennek a hitnek rögtön halálának a megtudása alkalmával kellett volna meggyőző erővel kitörnie. Ennek azonban épen ellenkezőjét találjuk: a gyászoló család futárt küld a királyhoz a halál hírével, a nélkül, hogy legcsekélyebb gyanujának adna kifejezést és részletesen közli az esetet, úgy a hogy megtörtént. Pedig ez lehetetlen lett volna, ha akkor gyanakszik; annak pedig, hogy ez a gyanu később támadt volna fel lelkében, semmi sem szolgál bizonyítékul. Ha egyáltalában volt benne gyanu, a mire azonban semmi támpontunk nincs, valaki legfőlebb felkölthette azt lelkében, de ekkor már nem a család között, hanem másutt kellett először felhangzania. Annak a feltevésére tehát, hogy a család körében szólalt meg először a gyanu hangja, semmi ok nincs. Arra, hogy hol keletkezett először a gyilkosság mondája, hogy hol támadt fel először a gyanu, meg tudunk felelni: *a népmél.* E mellett bizonyít minden; főképen az a

¹ I. h. 180. l.

rendkívül gyors elterjedés, a melyben ez a felfogás részesült, mert mindama tudósítások, melyek ezen mondát fenntartották, mint általánosan elterjedt hírről adnak róla számot. E mellett bizonyítanak azok az elemek, a melyek az eredeti történethez hozzájárultak és a melyek a népi gyanakodás eredményeinek vehetők. E mellett bizonyít az is, hogy nem egy, de több változata keletkezett, a melyek a nép csapongó fantáziájának, folytonosan más irányban kutató szellemének a következményei, mert nem tudtak egyhamar megállapodni abban, hogy ki a gyilkos, kinek állott leginkább érdekében Zrinyi halála. Így a mondának több variációja keletkezett egymásután, egyik a másikból fejlődve. De főképen e mellett bizonyít az, hogy lehetetlen, hogy a hős rokonai annyi szavahihető embernek és magának a holttestnek tanuságával szemben az igazsággal annyira ellenkező alakulást adtak volna ennek az eseménynek. Csak később, a mikor már a nép, nem lévén annyira beavatva Zrinyi halálának a körülményeibe, nem tudott beleszokni a hős ilyenemű elvesztésének a gondolatába és mindenfelé elkezdett suttogni gyilkosságról, csak akkor juthatott ez a felfogás a család tudomására is. Lehet, hogy a gyanu termékeny talajra akadt az özvegy udvarában, a mi valószínű is, mert a család krónikása ennek a hírnek megfelelőleg írja le ura halálát. Az azonban, hogy Zrinyi özvegye adott-e egyáltalában hitelt ezeknek a híreknek, egyáltalában nem állapítható meg.

A Zrinyi haláláról keletkezett mondának tehát népi eredete van. Széchy okoskodása, melylyel eredetét a családra akarja visszavinni, teljesen téves; a népi eredet legalább sokkal valószínűbb. Különösen Széchy bizonyítékait tartom teljesen elégteleneknek. Ő ugyanis Zrinyi Péternek a pápához, valamint a szász választófejedelemhez, az özvegynek pedig Bonzi velencei követhoz intézett tudósítását tekinti bizonyítékul arra, hogy a hős családja nem hitt a vadkan általi halálban, mert mind a három csakis Zrinyinek vadkanvadászaton, nem pedig vadkan által való halálát említi. Szerinte «ez korántsem a véletlen kifejezés eredménye, hanem a belső meggyőződés visszaverése.» Ezt egyáltalában nem látom bebizonyítottnak és egyedül a kifejezésbeli szüksézsavúságnak tulajdonítom, a mely úgyis tudva, hogy a kül-

föld már értesült a dologról, feleslegesnek tartja annak hosszabb közlését.

Úgy látszik, hogy Széchy a két levél kifejezésbeli egyezéseire fektetett nagy súlyt, a melylyel még Forstallnak egy mondása is egyezik. Látszólag nagyon fontos bizonyíték és csakugyan úgy el is lehetne képzelni a dolgot, hogy az egész udvarban megvolt a gyanu, meggyőződészerűen élt ez a hit és ennek a közös felfogásnak, egyenlő gondolkodásnak önkénytelen visszaverése ez az egyezés. Bármilyen szép és tetszetős is legyen ez a magyarázat, az az egy hiba van benne, hogy nem felel meg az igazságnak. Úgy is fel lehetne fogni a dolgot, hogy előzetes megbeszélés eredménye a két levél és onnan van a kifejezésbeli egyezés. Ez a feltevés már sokkal közelebb állana az igazsághoz, de teljesen felesleges. Az igazság magukból a levelekből állapítható meg. Péter gróf december 8-ikán ír két levelet, a melyben a pápát és a szász választófejedelmet bátyja haláláról értesíti; a két levél szövege majdnem teljesen megegyezik egymással. Ugyanaz nap szükségesnek látja az özvegy, hogy Bonzit, a kivel ura közvetett politikai összeköttetésben állott, értesítse; azért ugyancsak december 8-ikán kikéri sógora tanácsát, a ki egyszerűen oda adja neki az ő leveleinek szövegezését; ezt az özvegy azután olaszra fordítva leírta, itt-ott Péter útmutatása szerint a körülményekhez képest változtatva rajta. Hogy ez csakugyan így történt, legjobban a két (illetve három) levél párhuzamos összehasonlítása bizonyítja:

Zrinyi Péter két levele:¹

Zrinyi grófnő levele:

Ob benignissimum [pater-
num] *affectum, quo* sanctitas
serenitas
Vestra [dilectissimum] *meum*
fratrem Nicolaum comitem a
Zrini[o] prosequebatur et ob

Sapendo jo j fauorj che jl
mio Signore e marito dj buona
Memoria il signor Conte Nicolo
de Serin riceueua dj V. E. et
parimente la suiscerata devo-
tionone che luj professana a V. E.

¹ A [ ] alatt lévő részek a pápához intézett levélben vannak meg, míg a szász választófejedelemhez írottban nincsenek.

*summam venerationem et [filia-
lem] cultum quo ille sanctitatem
serenitatem
Vestram suspiciebat, intermit-
tere nec debui nec potui, quin
eandem certiozem facerem de
infelici et insperato eius obitu,
qui 18 elapsi [mensis] in apro-
rum venatione contigit.*

Rogo
Rogans

*humillime sanctitatem Vestram
serenitatem*
... stb.

et alla Maesta christianissima,
*non ho voluto transcurare dj
sodisfare all' obbligo mio, con
dar parte a V. E. della sua
insperata morte, occorsa allj
18 del passato,
pregandola devotissimamen-
te . . . stb.*¹

Ezeket a leveleket tehát semmiesetre sem lehet bizonyítékul felhasználni egy a család körében elterjedt felfogásra, mert egyik a másiktól készült, az özvegy levele egyszerűen olasz fordítás Péter grófnak a szász választófejedelemhez írt leveléből. Az tehát, hogy mind a három levélben el vannak hallgatva a vadászat részletei, egyáltalában nem azt mutatja, hogy Péter és a grófnő abban a hitben éltek, hogy Zrinyi Miklós nem természetes halállal mult ki és hogy gyilkosság áldozata lett; csakis azt bizonyítja, hogy Zrinyi Péter nem akarta bátyja halálát részletesen leírni, mert abban a feltevésben élt, hogy a pápa ügyis tudja már a dolgot; egyedül a hír megerősítésére szorítkozik, a mint ő mondja: «intermittere nec debui, nec potui, quin eandem certiozem facerem de infelici et insperato eius obitu.» Világos, hogy csakis a hír tudtuladása és megerősítése volt Péter gróf célja ezen levele megírásakor, a nélkül, hogy részletesen akarta volna leírni az esetet. Azért találjuk ezekben a levelekben egyszerűen a haláleset megemlítését annak minden leírása nélkül.

Széchy bizonyítékai tehát hibásaknak bizonyulva, maga a

¹ Zrinyi Péter két levele a következő részben már különbözik egymástól, míg az özvegy levele egy darabig még a szász választófejedelemhez írt leveléből fordít, de a végén már változtat és eltér tőle.

bizonyított dolog, vagyis az a feltevés, hogy a gyilkosság mondanja Zrinyi családja körében keletkezett, is meginog. Arra az eredményre jutottunk ugyanis, hogy a család levelezésében semmiféle támaszpontot nem találunk arra nézve, hogy a halál legenda alakja a család körében alakult volna ki. Ezt a lehetőséget már előbb megtámadtam, mielőtt bizonyítékai megdöntését megpróbáltam. Szembeállítottam ezzel a hypothesis-sal azon véleményemet, hogy ez a változat a népnél Zrinyi környezetében fejlődött ki. Széchy bizonyítékaival tehát elesik maga az állítás is. Minden a családi eredet ellen bizonyít, míg népi eredete mellé a feljebb említett okok sorakoznak.

A nép, Zrinyi népe nem tudott belenyugodni elvesztésébe; nem tudott belenyugodni abba, hogy ura ilyen halállal muljon ki, átalakította tehát az esetet oly módon, hogy a hőst gyilkosság áldozatának tüntette fel. Erre különösen azok a rejtélyes körülmények adtak alkalmat, a melyek közt Zrinyi halála megtörtént. Az, hogy úgyszólván senki sem látta az esetet, csak egy szolgája, könnyen alapjául szolgálhatott más magyarázatnak, olyannak, a hol halálát összeköttetésbe hozzák kíséretével, majd pedig épen ezen szolgájával, a hol egészen másképen látják azt, benne nem egy vadkan, hanem gyilkosság áldozatát sejtve.

Ez a hit azután mindenfelé elterjedt, nép és nemes hitte, különösen a köznemesség, úgy hogy eljuthatott ezeknek a felfogásaiban egészen a mi korunkig. A főurak közt inkább az előbbi változat volt elterjedve, inkább az talált hitelre. De azért voltak itt is, a kik Zrinyinek halálát mint gyilkosságot fogták fel. A mint majd látni fogjuk, ezeknek a felfogása később összekeveredett, vagy jobban mondva hatott a népnél keletkezett mondai változatra, hogy egymással összeforrvá találkozunk velük Csereiné.

A legelső tudósítást, a mely Zrinyi golyó általi halálát mondja el, Forstallnál,¹ a Zrinyi család historiografusánál találjuk meg. Az ő leírásában vegyesen találjuk meg ez esetnek úgy magyarországi, mint bécsi, mint pedig népi elemeit. Mind a három egy tudósításban olvad össze. A magyar változatnak

¹ Marcus Forstall: *Stemmatographia familiæ Zrinianæ* stb. 48—49. ll.

megfelelőleg hátulról üti le a vadkan, a bécsi szerint van meg benne a vallásos mellverés és lelkének istennek és a Boldogságos Szűznek való ajánlása, a többi azonban már teljesen a népmonda eredménye. A monda alakításának tartom azt, hogy úgy van elmondva a dolog, hogy Zrinyi egyedül lesbe áll, a mivel meg akarja magyarázni azt a tényt, hogy hátulról üti le a kan, a mikor a bokorból előtör, a nélkül, hogy Zrinyi észrevenné; kísérői három lövést hallanak, mire odafutnak, a hőst vérében találják, de ő fölkel és bizonyítgatja, hogy semmi baja. Szeme alatt találtak ezen leírás szerint egy sebet, a mely kétségtelenül golyótól származott, a mely azonban véletlenségből találta. Az a körülmény, hogy senki sem volt közvetlen közelében az esetnek hiteles tanuját, vadászát kivéve, a kinek tudósítását a nép azonban gyanuval vette, indította meg ezen mondaalakulást és így eljutottak arra a szükségszerű következtetésre, hogy kíséretéből valakinek meg kellett őt ölnie; így került a golyóütötte seb a szeme alá. De ha lőttek, akkor kísérőinek meg is kellett hallaniok a lövéseket és így jutott a mondába a három lövés, a melyek azonban a mondaalakulás kezdetén még mind a vaddisznónak voltak szánva és a nélkül, hogy rosszakarat, vagy pedig valami gáztettnek még csak gondolata is hozzáférköznék, teljesen a véletlenség játékanak tartotta Forstall és valószínűleg maga a nép is az egész esetet. Forstall tehát minden mélyebb célzás nélkül — nem pedig mint Széchy gondolja,¹ valami titkos értelmet tulajdonítva szavainak — mondja, hogy Zrinyi «vaddisznótól, de bizonyosan vaddisznóvadászaton esett el.»² E szerint tehát a nép felfogása az, hogy Zrinyit nem vaddisznó, hanem egy környezetéből véletlenül oda tévedt golyó ölte meg, a mely azonban a vaddisznónak volt szánva. Ez a felfogás elterjedt, bemenetelt talált már az özvegy udvarában is, úgy hogy történetírójuk már ezt jegyzi fel valószínűképen.

A monda tehát általánossá lesz, továbbképzésében az egész nemzet vesz részt. Nagyon fontos és már sokkal előrehaladot-

¹ I. h. 181. l.

² Forstall i. h. 149. l.

tabb stádiumát mutatja Priorato,¹ a kinek a feljegyzése bizonyítja, hogy a monda nagyon el volt terjedve, annyira általános volt, hogy még Bécsbe is eljutott. Az ő jelentésében a monda alakulásának két foka van összefoglalva, a miket ő valószínűleg különböző időben hallott, a melyek azonban valósággal egymásból fejlődtek. Ő már határozottan azt állítja, hogy Zrinyit nem a vaddisznó, hanem egy golyó a szeme alatt ölte meg és hogy ezt fejében meg is találták; gyilkosául egy vadászt emlegetnek, a ki Nádasdy felbérletéből ölte volna meg, mások inasát, Angelot tartják a tettesnek, a ki tévedésből urát találta a vadkan helyett.

Ez a tudósítás a monda fejlődésével következőképen hozható kapcsolatba. Először a második pont fejlődött ki abból az alakból, a melylyel Forstallnál megismerkedtünk. Azt tartották ugyanis, hogy a hőst kíséretéből ölte meg valaki tévedésből; kíséretében volt egy Angelo nevű inasa, a mint azt Bethlentől is tudjuk; ezt az Angelot hozta a hír a gyilkossággal kapcsolatba, miközben a véletlent, mint a gyilkosság okát, továbbra is fenntartotta. De ez a felfogás nem tarthatta magát sokáig, a véletlen nem elég motiváció a nép szemében, a nép mindenre okot keres. A közfelfogásnak tehát itt is okot kellett találni arra, hogy miért követték el a gyilkosságot. Angelo, mint a kinek erre semmi oka sem lehetett, kimarad a szereposztásból, helyébe sokkal természetszerűbben az a vadász lép, a ki egyedül látta a vadkannal való küzdelmet, ő egyedül volt ott, ha tehát már meggyilkolták Zrinyit, nem tehetette más, csak ő. Ez kétségtelenül a nép okoskodása. Meg kellett azonban azt is magyarázni, hogy miért ölte meg a hőst. Ehhez pedig felhasznált egy régi történetet régi gyűlölködésről, régi ellenségeskedésről Zrinyi és Nádasdy Ferencz között. Ők ketten ugyanis nem állottak barátságos viszonyban egymással, folytonos surlódások voltak közöttük, kezdve Zrinyi első szerelmétől, a kit Nádasdy kapott meg,² kezdve egymással ellenkező poli-

¹ I. m. III. 730. l.

² V. ö. értekezésemmel: Zrinyi szerelme egy német népmondában. Ethnographia 1909. 20. l.)

tikai szerepüktől és jellemüktől egészen addig az 1664-iki botrányig, a mikor Nádasdy egyedül az összes magyarok közül nem akart Zrinyi parancsnoksága alatt állani a Muraközben, hanem Montecuccolihoz csatlakozott.¹ Ennek az ellenségeskedésnek a híre mindenfelé el volt terjedve, tudomása volt róla a népnek is és így, a mikor hőse oly titokzatos körülmények között meghal, halálát pedig már úgysis gyilkosságnak tulajdonítják, egészen természetes, hogy épen Nádasdyra kellett a gyanunak irányulnia, őt kellett a gyilkos felbérelőjének tartani. Ezért úgy alkotta meg a monda a szerepét, hogy felbérelt egy vadászt azzal a megbizással, hogy tegye el ellenét az útból, hogy ez által rég táplált boszújának végre érvényt szerezzen és a kilátásban levő nádorválasztásra vetélytársától megsza- baduljon.

A monda egyik változata szerint Póka István vadászt gyanusították a gyilkossággal. 1755-ben az állítólagos gyilkosság eszköze, a puská is előkerült a Muraközből s ma már a Magyar Nemzeti Múzeumban őriztetik. Erre a puskára kimutatta szerkezetéből Szendrei, hogy mintegy száz évvel kellett készülnie Zrinyi halála után; s így fizikai lehetetlenség volt, hogy azzal lőtték volna agyon a nagy hadvezért.

Ezen a fokon volt a monda, a mikor aztán belekerült egy olyan elem, a melynek eredete nem a népre, hanem épen főnemességünkre megy vissza. Ez az, hogy a bécsi udvar ölette meg Zrinyit. Sagredonak már egyszer idézett jelentéséből az tűnik ki, hogy Lippay Györgynek a levelében a halál *«elő-készítettnek»* volt mondva. Ismerve a primásnak ebben az időben a Habsburgok törekvései elleni izgatásait, folytonos törekvéseit, hogy valamiképen új háborút hozzon létre, igyekezetét, hogy a Velenceze és Törökország közötti béke létrejövését meg- hissítsa, a mely esetben Velenczét a magyarok fölkelésével biz- tatja, egyszeróval *nemzeti politikáját,*² kétségtelen, hogy levele csak úgy tüntethette fel a dolgot, hogy Zrinyi a bécsi udvarnak

¹ Pauler i. m. I. 34. l.

² Sagredo jelentése. I. h. 112. l. és Gremonville levelei 1664 decz. 18. (i. m. 16—18. ll.), decz. 25. (18—19. ll.), 1665 jan. 1. (19—21. ll.) stb.

esett áldozatul. Ezt a véleményt különösen az udvarnak alig palástolható öröme Zrinyi halála felett idézte elő. Az udvarban egykorú tudósítások szerint jobban örültek a dolognak, mint a mennyire sajnálták.¹ Ilyen előkészületek után tehát lassanként, de mindenesetre még az 1665-ik év elején elterjedt az a hír, hogy Zrinyit a bécsi udvar ölette meg. Ez valószínűleg az udvar idegen elemeihez is eljutott, de biztosan azon magyarországi elégületlenek közé, a kik nem állottak annyira közel Zrinyihez, hogy az eset minden részletével megismerkedhettek volna és a kiknek a dolgok ilyen feltüntetése mindenesetre érdekükben volt.

A monda ezen alakja azután behatol a nép felfogásába, a hol összekeveredésükre minden elő volt készítve. Itt is gyilkosság áldozata a hős, itt is vadász öli meg, a ki fel van bérelve, csakis magát a felbérlőt kellett a mondának elcserélnie és létrejött az a változat, a melylyel Csereinel találkozzunk. Hogy a monda ezzel a megokolással csakugyan nagyon el volt terjedve, azt főképen Cserei bizonyítja, a ki következőképen nyilatkozik, miután az eset első, a szóbeszéd által nagyított változatát ismertette: «Vagyon olyan hír is, hogy az austriai udvar, megértvén titkon Zrinyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat a császár ellen fel akarná lázasztani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, alattomban egy német jágert nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, a ki Zrinyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mind keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sűrűhelyről, mintha a vadkant akarná meglőni, úgy lőtte volna meg a bánt főben, s a miatt kellett volna meghalni. Igaz-e, nem-e? én bizony nem tudom; a mint hallottam, úgy irtam meg.»²

Csereinek ez a feljegyzése bizonyítja, hogy szelvében beszéltek erről és hogy Zrinyi haláláról egy egész kikerekített, motivációkkal ellátott monda keletkezett. Cserei nem tudja, tulajdonítson-e hitelt ennek a mondának vagy sem, de mint az

¹ Ezt bizonyítja Leslie egyszer már idézett mondata is.

² Cserei i. m. 32. l.

általános felfogás kifejezését fontosnak tartja feljegyezni. A gyanakodó népmonda az előbbi változathoz megartva a vadkanra való lesbeállást, sőt a vadkan támadását is, a sűrűből vadászával löveti le a hőst. A vadászból német vadászt csinál, a ki Ausztria felbujtására öli meg Zrinyit, a ki fejbe találva golyója által hal meg.

Ennek az egész elbeszélésnek, sőt az előbbieknél, épúgy mint a korunkban keletkezett magyarázatoknak történelmi valótlanosságát Széchy Károly már kimutatta;¹ jelen fejtegetésemnek a célja volt az egykorúaknak mondai jogosultságát kimutatni és azok mondai fejlődését a feljegyzések alapján követni. A mondaalakulásnak be kellett következni már azon rejtélyes körülmények miatt is, a melyek közt az esemény lejátszódott; nagyon kevesen ismerték a való tényállást, sokan beszéltek róla, úgy hogy elkerülhetetlen volt egy mondának, egy legendának a kialakulása, a mely végre az eredeti igazságtól messze eltávolozott.

Abból, hogy a halálesetből ilyen monda keletkezhetett, rá lehet ismerni arra a félelemteljes megrémülésre, mely az egész országon végigment. Szeretetének és gyanújának a kifolyása ez a monda, a melybe a nép az esetet öltöztette; megdöbbenésének és gyászának bizonyítéka az a túlzásokkal, színezéssel és részletezéssel teli változat, a mely a hős környezetének, ismerőseinek, barátainak a körében kifejlődött.

Hogy a külföld mit érzett Zrinyi halálának a hírére, azt megtudhatjuk azokból a résztvevő levelekből, a miket rokonaihoz intéztek egyes külföldi hatalmak (p. o. VII. Sándor pápa levele gróf Zrinyi Péterhez²), azokból a gyászbeszédekből és halotti misékből, a miket felette tartottak, azokból a gyászoló énekekből és sirató költeményekből, melyek halálakor róla keletkeztek.³ Bizonyos az is, hogy az udvarnál is megdöbbenést és sok kebelben őszinte részvétet keltett, bár sokan örültek halálának. Erre bizonyíték a róla keletkezett túlzott

¹ I. h. 181—187. ll.

² Tört. Tár 1894. 594—595. l.

³ L. Bleyer idézett értekezését.

előadás, a mely épen az udvarnál alakult ki és a mely nem növekedhetett volna meg annyira, ha nem foglalkoznak vele olyan sokat és nem alakulhatott volna épen ebben az irányban, ha nem fájdalommal foglalkoztak volna vele. Maga Porcia herceg a legmélyebb sajnálattal és fájdalommal vette tudomásul a halál híréét, mert felismerte, hogy mit jelentett Zrinyi a birodalom számára a törökökkel szembeni harcban, mert belátta, hogy az ő halála nemcsak Magyarországra, de az egész monarchiára óriási csapás volt.¹

WEBER ARTHUR.

¹ Gremonville levele. (I. h. 10. l.)

